

Temps de memòria

Aquest monument medieval va assenyalar una tendència autòctona de l'arquitectura

Sant Pere de Rodes, un monestir enigmàtic

Antoni Pladevall i Font

DOCTOR EN CIÈNCIES HISTÒRIQUES
PER LA UNIVERSITAT DE LOVAINA

Quan l'acadèmic de la «Real Academia de Bellas Artes de San Fernando», el Sr. Elías Tormo, fou nomenat ponent, l'any 1930, perquè emetés l'informe que hauria de servir de base perquè el monestir de Sant Pere de Rodes fos declarat monument nacional, va fer-ne un petit estudi en el qual acabava destacant el seu "*singular emplazamiento, conjunto monumental valiosísimo, complejo te-*

ma arqueológico, interés turístico de primer orden".

Tots aquests factors tan ben sintetitzats han augmentat d'importància al llarg del temps, per l'interès creixent que el monestir ha despertat en els estudiosos, en els simples visitants i en les autoritats responsables del seu manteniment: Estat, i ara Generalitat de Catalunya i Diputació de Girona.

El monestir fou declarat Monument Histórico-artístic per Reial Ordre del 4 de juliol de 1930, i la primera Generalitat hi féu unes obres inicials de consolidació el 1935. Sant Pere de Rodes és segurament el monument medieval sobre el qual més s'ha escrit i polemitzat en el país, un enigma pel que fa a la seva filiació estilística, les dotacions i la correlació amb uns altres edificis.

El monestir de Sant Pere de Rodes es troba al vessant de llevant de la muntanya de la Verdera i encarat a la badia del Port de la Selva, població amb la qual es comunica per una bona pista de muntanya.

La muntanya de la Verdera té al seu cim, a 670 m d'altitud, el castell de Sant Salvador o de Verdera, que gaudeix d'una magnífica vista vers tots els horitzons. Les restes del castell (muralles, part d'una església, d'una torre i cisterna) recorden el primitiu domini del castell per part dels abats i també els pactes successius perquè els comtes d'Empúries se'n poguessin servir.

S'accedeix al monestir per l'esmentada pista, que hi puja des del Port de la Selva i que en un futur proper es vol asfaltar, i per la carretera asfaltada que des de Vilajuïga arriba fins a sota l'església de Santa Elena i les ruïnes de l'antic poble medieval de Santa Creu. És aquest un lloc de gran interès arqueològic per l'església que hi ha, en bona part pre-romànica, i per les restes del poble que hi hagué allà fins al segle XV.

A sota Santa Elena hi ha un ample i modern pàrking i des d'allà al monestir hi ha uns quinze minuts per un bon camí força plaer. El monestir és a 520 metres d'altitud, prop d'una antiga font i en un indret que és un bon mirador vers el golf de Lleó i el cap de Creus.

Del segle IX, als ducs de Medinaceli vers el 1850

Sant Pere de Rodes podria ésser el lloc on l'abat Atala va intentar de fundar vers el 780 un monestir, però que, per la inseguretat del país va haver-ho d'abandonar, i hagué de tornar a traspasar el Pirineu, i així a la banda d'enllà fundà el monestir a sant Policarp de Rasés vers el 782. Això explicaria bé perquè Sant Policarp de Rasés va tenir durant molt de temps la possessió de Sant Pere de Rodes i les altres celles o cases monàstiques del seu redós.

La primera notícia històrica és de l'any 878, quan és citat com

una de les quatre celles que es disputaven els monestirs de Sant Esteve de Banyoles i de Sant Policarp de Rasés.

Almenys des del 902 tenia comunitat pròpia, però era encara una petita casa monàstica, reclamada també per la seu de Girona. La independència i l'inici del seu engrandiment és obra del magnat Tassi i del seu fill Hildesind, que en fou el primer abat, els quals, en pocs anys (926-945) convertiren Sant Pere de Rodes en un gran monestir, regit per un abat propi, que seguia la regla de Sant Benet i que per disposició o cessió de Tassi estava subjecte directament a la Santa Seu.

El monestir va adquirir molt aviat, per deixes i cessions, unes àmplies propietats a l'Empordà i a tot el país, i fins a l'Aragó, i va gaudir també d'un notable poder espiritual. Des del 1088 consta el jubileu pleníssim que es guanyava a l'abadia durant vuit dies els anys que la Santa Creu de maig s'esqueia en divendres. També tenia concedides notables indulgències als qui visitaven el monestir els dies de sant Pere, sant Feliu, Pasqua de Resurrecció i les diades dedicades a la Santa Creu. Això el convertí en centre de pelegrinatges i, juntament amb aquests, d'intercanvis culturals i materials.

La vida fou pròspera al monestir fins a mitjan segle XIV; a partir d'aquell moment, la pesta negra (1348) i la crisi demogràfica i econòmica que caracteritza la segona meitat del segle XIV marquen l'inici d'una forta davallada. El segle XV, el monestir tingué abats comandataris; molts d'aquests no hi residien; i des del 1447 hi hagué llargs períodes d'abaciat vacant i també perills exteriors de pirateria, bandolerisme, ocupacions en les guerres amb França, que portaren el monestir a una decadència total.

El 1793, la comunitat abandonà el monestir i es traslladà a Vila-sacra, i d'allà, el 1809, a Figueres, on subsistí fins a l'exclaustració del 1835.

Poc després van reclamar la propietat de la muntanya i del mo-

nestir els ducs de Medinaceli com a successors de la tercera dinastia dels comtes d'Empúries, creada el 1457 per Alfons IV el Magnànim i fixada en l'infant Enric d'Aragó i Pimentel, primer duc de Sogorb. Vers el 1850 es va reconèixer aquesta propietat als Medinaceli.

Gestionat per la Generalitat

El monestir fou declarat Monument Històrico-artístic per Reial Ordre del 4 de juliol de 1930, i la primera Generalitat hi féu unes obres inicials de consolidació el 1935.

Vers l'any 1960, davant l'estat d'abandonament i espoliació de les ruïnes, es va intentar prendre-hi algunes mesures per a la seva protecció, i d'entrada els organismes públics van pretendre la possessió de les ruïnes; això va provocar un plet entre el Ministeri de Cultura i els descendents dels Medinaceli, que es va solucionar amb la reconeixença del domini de la muntanya a favor d'aquests i de les ruïnes del monestir per part de l'Estat espanyol.

El 1980, la seva gestió fou traspasada a la Generalitat de Catalunya, i el 1988 la Caixa de Barcelona va adquirir més de 200 hectàrees als antics propietaris, 60 de les quals va donar a la Generalitat: les situades entorn del monestir i en les quals s'inclouen els llocs històrics del castell de Sant Salvador de Verdera, l'església de Santa Elena i les restes de l'antic poblat de Santa Creu.

Monument polèmic i singular

Sant Pere de Rodes és segurament el monument medieval sobre el qual més s'ha escrit i polemitzat en el país. La singularitat del conjunt d'edificis, especialment de l'església, i les seves característiques especials, el converteixen en un enigma pel que fa a la seva filiació estilística, les datacions i la correlació amb uns altres edificis.

Avui dia ningú no dubta que Sant Pere de Rodes és una peça fonamental en l'estudi de la for-

la fan l'origen o inici de tot el romànic; n'hi ha uns altres, que van de J. Puig i Cadafalch a E. Junyent, que la situen al segle XII, basant-se sobretot en els capitells que ornem els registres de les columnes interiors que fan l'ofici d'arcs torals; i finalment hi ha una datació intermèdia, seguida per molts autors, des de Gaillard i Durliat, que la creuen una obra amb planimetria del segle X i acabada el segle XI, entorn de la data de la seva consagració, que tingué lloc el 1022, i complementada amb el campanar i unes altres obres, com la portada del mestre de Cabestany, construïdes dins del segle XII.

La freqüent utilització de la pedra en forma d'espiga o *opus spicatum*, molt característica de Sant Pere de Rodes i d'unes

El campanar de Sant Pere de Rodes començat el segle XI és un exemple de les formes llombardes

mació de l'art romànic, però d'un romànic singular, diferent de l'anomenada escola o corrent del romànic llombard que es va imposar a tot el país a partir dels primers decennis del segle XI. Sant Pere de Rodes va seguir una evolució especial que era com una culminació de les obres de l'antiguitat tardana i del pre-romànic, i que assenyalava una tendència autònoma o autòctona de l'arquitectura romànica que d'alguna manera seguien alguns altres edificis de l'Empordà, com Sant Miquel de Fluvià, o del Rosselló, com Sant Andreu de Sureda, però que va paraitzar la imposició arreu de les formes llombardes. El campanar de Sant Pere de Rodes, començat el segle XI, és un exemple d'aquest domini de les formes llombardes.

La singularitat del monestir de Rodes fa que hi hagi un ventall molt ampli d'explicacions i de datacions per a l'església abacial de Sant Pere. Alguns autors, com A. Deulofeu, la situen en el segle IX i

A l'esquerra, el campanar romànic de tipus llombard, de començament del segle XII, i a la dreta una torre de defensa de difícil datació

quantas edificacions empordaneses més, ha servit per a algunes fantàstiques teories de datació que no tenen la més mínima base científica.

Cal posar aquestes teories entre les mil llegendes que intenten explicar l'origen del monestir, que per a alguns era solament l'indret del temple de Venus, un lloc on s'amagaren entre el 608 i el 615 les relíquies de Sant Pere i d'alguns sants més, portades de Roma per deslliurar-les de la profanació dels orientals que atacaren l'imperi, o encara un lloc d'antiqüíssim anacoretisme on devia haver-hi pregat Sant Pere de Narbona, el deixeble de l'apòstol Sant Pau, o el mateix Carlemany el 778.

La importància de Sant Pere de Rodes queda manifesta en el fet que recentment s'hagin dedicat jornades d'estudis per aprofundir-ne la problemàtica, com el "Colloqui sobre la problemàtica del monestir de Sant Pere de Rodes i del seu contorn", celebrat a Barcelona el 5 de juny i el 14 de novembre de 1982 pels "Amics de l'art romànic", o el simposi internacional "L'arquitectura a Catalunya. Segles IX-X i primera meitat del segle XI", celebrat a Girona entre el 17 i el 21 de març de 1988 i organitzat pel Departament d'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Col·legi Universitari de Girona. En aquest simposi, Sant Pere de Rodes fou comentat, estudiat i visitat especialment.

Un conjunt ben definit

Sant Pere de Rodes és un dels monestirs més ben definits en el pla de la disposició a desgrat de la ruïna de moltes de les seves parts.

És el clàssic cenobi disposat entorn d'un claustre molt malmès, que ha estat espoliat i del qual es troben capitells i elements a diferents museus i col·leccions, especialment a Perelada i al Museu d'Art de Girona; una part d'aquest claustre fa pocs anys que va ésser refeta sense cap criteri històric. A la part nord té l'església i a la part sud una

Sant Pere de Rodes és un dels monestirs més ben definits en el pla de la disposició, a desgrat de la ruïna de moltes de les seves parts.

El monestir és el clàssic cenobi disposat entorn d'un claustre molt malmès, que ha estat espoliat i del qual es troben capitells i elements a diferents museus i col·leccions. Una part d'aquest claustre fa pocs anys que va ésser refeta sense cap criteri històric.

gran sala, refetor i celler, coberta i sencera, en part excavada a la penya. Sobre l'ala de ponent del claustre s'aixequen a l'esquerra el campanar romànic de tipus llongobard, de l'inici del segle XII, i a la dreta una torre de defensa de difícil datació, tot i que la seva base podria correspondre al segle X, car conté aparell d'*opus spicatum*. Entre totes dues torres hi ha un sector de tres pisos molt mal-mès, que actualment està en obres de consolidació, i que acaba amb merlets, constituint una característica defensiva que trobem en diferents indrets del monestir, i que devia ser per a resistir la pirateria i els altres malfactors que rondaven els monestirs. Aquests merlets els trobem també al palau de l'abat, construït el segle XV a la part NE de l'església i del qual queden només els murs perimetrals.

També és característica una torre menor construïda a l'extrem del braç nord del petit creuer de l'església, sobre l'anomenada capella de sant Miquel, i que per això es coneix com la torre de sant Miquel.

Alguns edificis més, com l'hospici o refugi de pelegrins situat fora del recinte vers el nord, i l'atri o galilea de l'església es mereixen que se'ls atengui, com també les edificacions que clouen a ponent el pati de davant de la galilea, amb dependències cobertes de boniques voltes de pedra a la part baixa i un lloc de serveis d'acolliment a la part alta, en un espai restaurat recentment.

L'església romànica

És, però, l'església romànica la part en què cal deturar-se especialment. Se'n coneix, tal com s'ha indicat, una consagració de l'any 1022, bé que no se sap exactament com era l'edifici que es va consagrar; consta de tres naus amb creuer, en el qual s'obre el gran absis central amb giro-la, de la mateixa amplada que les tres naus, i també hi ha dos absis menors en els petits braços del creuer.

Les naus són separades per

massissos pilars, als quals s'adossen, arrencant d'un alt podi, un doble ordre de columnes sobreposades que suporten els arcs torals de la nau i una columna d'un simple ordre que suporta els arcs formers; la nau central, molt esvelta, es cobreix amb volta de mig punt o de canó, mentre que les laterals, molt estretes i a manera de passadissos, es cobreixen amb voltes de quart de cercle que fan de contrafort a la nau central.

Sota l'absis hi ha una antiga cripta circular amb deambulatori i un singular sistema de coberta que revela que era essencialment un lloc de veneració de relíquies, no pas un espai per a celebracions litúrgiques. L'absis central té també dos deambulatoris, un d'inferior entorn l'altar i un altre al pis amb un difícil accés que sembla més aviat una solució arquitectònica que no pas un lloc d'utilitat cultural.

És característic en els murs de l'església i d'una manera general en la majoria d'edificacions del conjunt monàstic, la presència de filades d'*opus spicatum*. Els capitells dels pilars de l'església, de tradició coríntia i amb entrellaços, cal considerar-los com de les millors peces escultòriques del segle XI, si admetem aquesta cronologia que els donen generalment avui dia. Alguns altres elements decoratius i capitells del claustre es troben, com ja s'ha indicat, en diferents museus. És especialment notable el fragment de la portada del segle XII, del mestre de Cabestany, que es guarda en el Museu Marès de Barcelona, i alguns altres fragments menors escampats per diferents punts, que posen en evidència l'existència d'un taller de signe clàssic diferent de l'escultura coetània de la majoria de tallers del Rosselló.

La Bíblia de Sant Pere de Rodes

Del monestir de Sant Pere de Rodes queden alguns altres testimonis artístics, bé que molt dispersos i que són només una ínfima part del material artístic que tenia el cenobi, puix que s'ha

perdut tot l'antic mobiliari, llibres, pergamins, cartularis i còdexs citats per autors antics.

Resta només la famosa Bíblia de Sant Pere de Rodes, que es creu procedent de l'escriptori de Ripoll (segle XII) i que fou sostreta del monestir a final del segle XII pel duc de Noailles. Actualment es conserva a la Bibliothèque Nationale de París.

També es conserva una ara portàtil pre-romànica (del segle X) al Museu d'Art de Girona, com també una capsula molt antiga de relíquies i algunes altres peces de segon ordre que formaven part del tresor monàstic. En unes recents obres de restauració, al Palau Abacial d'època gòtica, es va descobrir un petit jerro ple de monedes d'or, més de cinc-centes, amagades a principi del segle XVI, de gran valor numismàtic.

Recuperar i potenciar Sant Pere de Rodes, almenys en la part que encara resta dempeus i conservada, és un repte per a totes les institucions públiques i privades que vulguin preocupar-se pel patrimoni artístic i arquitectònic català.

A.P. □

Bibliografia

- **Badia i Homs, J.:** *L'arquitectura medieval de l'Empordà*; VOL. II B. pp. 47-144, Diputació de Barcelona, 1981.
- **Falguera i Sivilla, A.:** *Monestir de Sant Pere de Roda*. Butlletí del CEC, 1905, núms. 129, 130, 131.
- **Negre i Pastell, Pelegrí:** *Origen del Monestir de Sant Pere de Roda*, extret del Col·loqui d'Història del Monaquisme Català, vol. I, Santes Creus, 1967.
- **Subias Galter:** *El monestir de Sant Pere de Roda*, Barcelona, 1948.
- **Zahn, L.:** *Die Klosterkirche St. Pere de Roda. Studien zur Baugeschichte und Kunstgeschichte*. Berlin, 1976

Nota: Els plànols esquemàtics de les construccions, la planta general dels edificis i la situació geogràfica de Sant Pere de Rodes, han estat inclosos a la fitxa PATRIMONI DE CATALUNYA-36 que es publica en aquest mateix número, i que complementa el material gràfic i il·lustratiu d'aquest reportatge.